TURLI YOSH DAVRLARIDA BOLALARNING O‘YIN VA O‘QUV FAOLIYATINING O‘ZARO MUTANOSIBLIGI VA RIVOJLANTIRUVCHI OMILLAR

Mamatova Gulnoza
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya. *Tezisda ilk bolalik, maktabgacha va kichik maktab yoshida o‘yin bilan o‘quv faoliyati o‘rtasidagi bog‘lanish qiyosiy tahlil qilinadi. Predmetli harakat, syujetli-rolli o‘yin va o‘quv vazifasining har bir davrda qanday vazifa bajarishi misollar orqali izohlanadi. Faoliyatlarni uyg‘unlashtirish uchun bolaning mustaqil tanlovi, pedagogik ko‘mak, tengdoshlar bilan hamkorlik va rivojlantiruvchi muhit mezon sifatida taklif etiladi. Maktabgacha ta’limdan boshlang‘ich sinfga o‘tishda bir xil mazmunni o‘yin vaziyati va o‘quv topshirig‘i orqali ketma-ket o‘zlashtirish usuli ko‘rsatiladi.*

Kalit so‘zlar. yosh davrlari, o‘yin faoliyati, o‘quv faoliyati, pedagogik ko‘mak, rivojlantiruvchi muhit.

Kirish

Bolaga ta’lim berishda o‘yin uchun qancha vaqt ajratish masalasi uning mazmuni va vazifasi bilan birga ko‘rib chiqilishi lozim. Masalan, bir xil shakllarni saralash kichik bola uchun predmet xususiyatlarini kashf etish, maktabgacha yoshdagi bola uchun o‘yin shartini bajarish, boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun esa tasniflash mezonini tushuntirish vazifasini bajarishi mumkin. Ushbu tezisning maqsadi ilk bolalikdan kichik maktab yoshigacha o‘yin va o‘quv faoliyatini bog‘lashning yoshga mos mezonlarini aniqlashdir. Tahlilda yosh psixologiyasi bo‘yicha adabiyotlar, «Ilk qadam» davlat o‘quv dasturi va yo‘naltirilgan o‘yin bo‘yicha tizimli sharh qiyoslandi [1–4].

Yosh davrlarida o‘yin va o‘quv faoliyatining o‘zgarishi

Ilk bolalik (taxminan 1–3 yosh). Bola predmetni ushlash, joylashtirish va solishtirish jarayonida uning xususiyatlarini kashf etadi. Katta kishi bir harakatni

ko‘rsatib, keyingi urinishni bolaga qoldirishi mumkin. Masalan, turli kattalikdagi idishlarni bir-biriga joylashtirish jarayonida bola o‘lchamlar orasidagi farqni harakat natijasi orqali sezadi. Kattalarning «katta», «kichik», «ichiga» kabi so‘zlarni ayni harakat paytida qo‘llashi tajriba bilan so‘z ma’nosini bog‘lashga xizmat qiladi. Bu bosqichdagi o‘rganish kundalik muloqot va predmetli harakat tarkibida kechadi [1].

Kichik va o‘rta maktabgacha yosh (taxminan 3–5 yosh). Syujetli-rolli o‘yinda bola tanlagan roliga mos harakatlarni bajaradi va tengdoshlari bilan kelishadi. «Oila» o‘yinida mehmonni kutib olish, joy tayyorlash yoki buyumlarni taqsimlash kabi harakatlar muloqot uchun tabiiy sabab yaratadi. Vygotskiy tasavvuriy vaziyatdagi rol bolaning o‘z harakatini muayyan qoidalarga bo‘ysundirishiga sharoit yaratishini ta’kidlaydi [2]. Pedagog o‘yin sustlashganda yangi buyum yoki savol kiritishi, syujetning davomini bolalarga qoldirishi mumkin.

Katta va tayyorlov guruhi yoshi (taxminan 5–7 yosh). O‘yin tarkibiga oldindan anglash mumkin bo‘lgan o‘quv maqsadi kiritiladi. «Meva rastasi»da bolalar qog‘oz belgilar orqali mevalarni sanaydi, buyurtma bilan mosligini tekshiradi va mijoz bilan suhbatlashadi. Pedagog sanash yoki taqqoslashni maqsad qilib oladi, bolalar esa rol va harakat usulini tanlaydi. Bu yondashuv «Ilk qadam» dasturidagi erkin va pedagog ko‘magida tashkil etiladigan o‘yin shakllariga mos keladi [3, 20–21-b.].

Kichik maktab yoshi (taxminan 7–10 yosh). O‘quv vazifasi asta-sekin mustaqil maqsadga aylanadi. O‘quvchi berilgan shartni tushunadi, yechim usulini tanlaydi va natijani tekshiradi. O‘yin shu amallarni boshlash yoki mashq qilish uchun qo‘llanadi. Masalan, «Meva rastasi»dagi sanash vaziyati boshlang‘ich sinfda rasmli masalaga aylantiriladi. O‘quvchi jami mevalar sonini topgach, nima uchun aynan shu amalni tanlaganini izohlaydi. Yakunda u yangi mazmundagi o‘xshash masalani mustaqil bajaradi. Shunda o‘qituvchi o‘yinda mashq qilingan usul boshqa vaziyatga ko‘chganini kuzatishi mumkin.

Rivojlantiruvchi omillar va pedagogik mezonlar

O‘yinning rivojlantiruvchi imkoniyati bolaning qaror qabul qilishi uchun ajratilgan o‘ringa bog‘liq. Erkin o‘yinda bola syujet, sherik yoki materialni tanlaydi. Yo‘naltirilgan o‘yinda pedagog o‘quv maqsadini belgilaydi, bolaga esa yechimni izlash imkonini qoldiradi. Skene va hammualliflar meta-tahlilida yo‘naltirilgan o‘yin bevosita o‘qitishga nisbatan ayrim erta matematik ko‘nikmalar va vazifalar o‘rtasida almashishda qulay natija ko‘rsatgan. Natijalar o‘lchangan ko‘nikma va qiyoslash shartiga qarab farqlangan [4]. Shu bois usulni pedagog mashg‘ulotning aniq maqsadiga qarab tanlaydi.

Rivojlantiruvchi muhitda bolalar foydalanishi mumkin bo‘lgan rasm, konstruktor va kundalik buyumlar mavjud bo‘ladi. Bitta material bir necha usulda qo‘llansa, masalan, karton bo‘lakdan navbat belgisi hamda do‘kon yorlig‘i tayyorlansa, bola uning vazifasini o‘yin mazmuniga qarab belgilaydi. Juftlikda ishlaganda esa pedagog bolalarga rollarni kelishib olish va ularni almashtirish uchun vaqt beradi. Bola qiynalganda birinchi yordam eslatma yoki qisqa savol shaklida beriladi. Keyingi urinishda pedagog aynan qaysi ko‘mak ortiqcha bo‘lib qolganini kuzatadi.

Mutanosiblikni rejalashtirishda pedagog uch belgiga e’tibor qaratishi mumkin. Birinchisi, bola vazifani qanday boshlashi. Ikkinchisi, ish davomida qanchalik yordam so‘rashi. Uchinchisi, bajargan ishining natijasini tushuntira olishi. Topshiriqni boshlashga qiynalayotgan bolaga tanlash uchun ikki material taklif qilish mumkin. Ishni mustaqil bajarayotgan bolaga esa natijani boshqa usulda tekshirib ko‘rish imkoniyati beriladi. Bu belgilar faoliyatning davomiyligi va murakkabligini guruh ehtiyojiga moslashtirishga yordam beradi.

Faoliyatni yoshga moslashtirish bir xil yoshdagi bolalarga ham turlicha ko‘mak berishni talab qiladi. Masalan, shakllarni saralashda ayrim bolalar og‘zaki ko‘rsatmani eshitib ishga kirishadi, boshqalarga esa birinchi shaklni qayerga qo‘yishni ko‘rsatish kerak bo‘ladi. Kuzatuvda bola yo‘riqnomani tushunganini va saralash mezonini qo‘llaganini alohida qayd etish muhim. Shunda topshiriqni

tushuntirish usulini o‘zgartirish kerakmi yoki mezonni yana mashq qilish lozimmi, degan savolga javob topish osonlashadi.

Uy sharoitida ham mashg‘ulot mazmunini kundalik vaziyatga bog‘lash mumkin. Bola dasturxon yozishda oiladagi kishilar soniga mos qoshiq ajratadi. Katta kishi undan har bir kishiga bittadan qoshiq yetganini qanday tekshirganini so‘raydi. Keyingi safar bola shu usulni stakanlar bilan qo‘llaydi. Bu misolda rivojlantiruvchi omil bolaning natijani o‘zi tekshirishi va tanish usulni boshqa buyumlarga tatbiq etishidir.

Xulosa

O‘yin va o‘quv faoliyati o‘rtasidagi mutanosiblik bolaning yoshiga, mustaqillik darajasiga va mashg‘ulot maqsadiga qarab belgilanadi. Ilk bolalikda predmet bilan bajariladigan harakat, maktabgacha yoshda rol va qoidaga asoslangan o‘yin, boshlang‘ich sinfda esa yechimni izohlash va yangi topshiriqda qo‘llash izchil bog‘lanadi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti va boshlang‘ich sinf pedagoglari bir mazmunni turli shakllarda rejalashtirsa, bola tanish tajribasiga tayanib yangi o‘quv vazifasini bajara oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nishanova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va uni o‘qitish metodikasi. Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006. Elektron manba.
2. Vygotsky L. S. Play and Its Role in the Mental Development of the Child. Soviet Psychology, 1967, 5(3), 6–18. DOI: 10.2753/RPO1061-040505036.
3. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi, UNICEF. «Ilk qadam» davlat o‘quv dasturi. Takomillashtirilgan ikkinchi nashr. Toshkent, 2022. Elektron manba.

4. Skene K., O’Farrelly C. M., Byrne E. M., Kirby N., Stevens E. C., Ramchandani P. G. Can guidance during play enhance children’s learning and development in educational contexts? A systematic review and meta-analysis. Child Development, 2022, 93(4), 1162–1180. DOI: 10.1111/cdev.13730.